

Список використаної літератури

1. Гижа О. Облога Кармалюка. Історичний роман / І. Гижа. – К.: Укр. письменник, 1993. – 446 с.
2. Історія української літератури ХХ століття. У 2 кн. Кн. 2.: 1960 – 1990-ті роки. Навч. Посібник / За ред. В. Г. Дончика. – К.: Либідь, 1995. – 512 с.
3. Лагунов І. Серце Кармалюка: Драматична поема у 30 сценах / І. Лагунов. – Жмеринка, 2003. – 127 с.
4. Сітько Гліб. Український супергерой славний лицар Устим Кармалюк: поема / Гліб Сітько. – Луцьк: Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 48 с.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2014

L. V. Romanenko, O. V. Evmenenko

MODERN INTERPRETATION OF USTYM KARMALIUK'S FIGURE IN UKRAINIAN LITERATURE

The article explores the peculiarities of presentation of Ustym Karmaliuk's figure in the works of contemporary Ukrainian authors (Alexandr Giga «Siege of Karmaliuk», Igor Lagunov «Karmaliuk's Heart», Gleb Sitko «Ukrainian superhero glorious knight Ustym Karmalyuk»). The aim of this article is to disclose the peculiarities of the artistic vision of events in the first half of the 19th century and Ustym Karmaliuk's role in the statement of Ukrainian statehood, the determination of the aspirations and expectations on the future of the nation and also the analysis and comparison of portraying of this character in fiction and historical sources.

Clarification of the specific features of artistic modeling of this figure is just on time. Under the conditions of development of the young Ukrainian state, the scientists will be given the opportunity to learn the artistic history, free from neutral interpretation of the really knight pages of the past. In addition, literary works about Karmaliuk has not yet been considered from the perspective of the embodiment of the concepts of the heroic and tragic segments of our history, determining the proportionality of the historical and artistic conflicts, clarifying poetical specifics of creating a character of outstanding historical personality. The relevance of the chosen theme is due to the fact that literary karmalyukiana has its specific task to form national consciousness, to increase and develop the historical spiritual experience of ethnos, to convey moral lessons to future generations.

Analysis of the literary karmalyukiana in the article is based on the statement most popular among researchers nowadays. Its central thesis is about the proportion of historical fact to fiction and artistic assumption.

Keywords: *karmalyukiana, novel, poem, poetry, artistic text, image, tradition, modern literature, folklore, historiography and self-identity.*

УДК821.161.2 Жил(045)

К. Г. Сардарян

ЕСТЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПТИ ТВОРЧОСТІ І. В. ЖИЛЕНКО (на матеріалі книги спогадів «Homo feriens»)

У статті з'ясовано формування естетико-філософських поглядів письменниці; визначено основні естетико-філософські концепти творчості І. Жиленко (на матеріалі книги спогадів «Homo feriens»); подано уявлення про рецепцію творчості мисткині; осмислено проблему внутрішнього світу авторки крізь призму її естетичних

та філософських шукань. Розглянуто екзистенційні питання, які порушує письменниця у книзі спогадів, проаналізовано роздуми мисткині, що відбивають швидкоплинність, миттєвість життя, питання буття та смерті; роздуми про сенс мистецтва, призначення митця, поцінування творчості, ролі митця у суспільстві; а також роль категорії краси та добра в житті суспільства.

Підкреслена надзвичайна значущість розуміння естетико-філософських домінант книги спогадів для усвідомлення творчості І. В. Жиленко загалом.

Ключові слова: естетико-філософські концепти, творчість, мистецтво, категорія краси, призначення митця.

Актуальність нашої розвідки полягає в тому, що творчість І. В. Жиленко в цілому на сучасному етапі розвитку літературознавства залишається поза увагою науковців. Тим часом пильне вивчення спадку письменниці виявляє немало додаткових рис творчої індивідуальності І. Жиленко.

Літературна творчість І. Жиленко є важливою складовою літературного процесу ХХ – ХХІ ст. і являє собою перспективний матеріал для літературознавчих студій, насамперед з огляду на її місце в системі явищ літератури ХХІ ст., тому **наукова новизна** нашої статті обумовлена необхідністю вивчення літературного спадку письменниці.

Мета дослідження: на основі дослідження твору мисткині «Номо feriens» визначити естетико-філософські концепти творчості І. В. Жиленко. Відповідно у статті вирішуються такі **завдання**: з'ясувати формування естетико-філософських поглядів письменниці; визначити основні естетико-філософські концепти творчості І. Жиленко; дати уявлення про рецепцію творчості мисткині; осмислити проблему внутрішнього світу авторки крізь призму її естетичних та філософських шукань.

Об'єктом нашої студії є твір І. Жиленко «Спогади: «Номо feriens»». **Предметом** дослідження є естетико-філософські концепти твору, що визначають художньо-філософську основу творчості мисткині.

Творчий спадок І. Жиленко ще не був предметом системних досліджень вітчизняного літературознавства, а серед невеликої кількості розвідок учених, які звертались до творчості письменниці, є наукові студії М. Жулинського [3], Д. Дроздовського [1], М. Коцюбинської [5], Д. Кишинівського [4], Г. Штоня, М. Штолько [7].

У книзі спогадів «Номо feriens» Ірина Жиленко порушила загальнолюдські проблеми моральності та етики, зафіксувала соціальну та духовну атмосферу доби. Крім того, «Номо feriens» є безцінним твором, оскільки розширює уявлення про філософсько-естетичні уподобання письменниці, її творчість, ставлення до світу тощо.

Спогади Ірини Володимирівни Жиленко, що мають підґрунтям листи та щоденникові записи, виокремлюються філософською заглибленістю, великим емоційним навантаженням, тематичним багатством. Вони несуть в собі відбиток великого творчого потенціалу автора, є свідченням високих інтелектуальних здібностей молодій мисткині (І. Жиленко розпочинає листування та щоденникові нотатки у 1959 р.). Листування та щоденникові записи Ірини Жиленко є значущим матеріалом для розуміння її постаті, творчості, а також обставин, що сприяли формуванню життєвої позиції письменниці. Кореспондентами Ірини Жиленко переважно були чоловік, друзі, та рідні. Листів до чоловіка, який служив у армії, за період 1963 – 1966 рр. нараховують більше тисячі.

У книзі спогадів та в епістолярній спадщині письменниці виділяємо кілька тематичних груп: життя особисте, рідних та друзів; атмосфера часу та суспільно-

політичні настрої доби; характеристика творчості сучасників та самої поетеси (переважно листи від колег по перу, надіслані Ірині Володимирівні або її чоловікові); стан культури; літературно-критична діяльність; філософські погляди.

Епістолярії поетеси є цінним автентичним першоджерелом – це, перш за все, біографія її душі, що допомагає в осмисленні її творчої індивідуальності, водночас є значущим, дорогоцінним матеріалом для дослідження історії української літератури і культури ХХ – ХХІ ст. Крім того, маємо важливі автокоментарі, філософські роздуми авторки та зразки епістолярної полеміки – листи Ірини Жиленко та Володимира Дрозда з їхніми відгуками на певні події.

Чимало екзистенційних питань порушує письменниця у книзі спогадів. Як погляд у минуле постають роздуми, що відбивають швидкоплинність, миттєвість життя: «Молода людина дивиться у своє майбутнє, мов крізь бінокль, – таке воно їй велике, аж нескінченне. Я ж нині вдивляюсь у минуле, мов крізь зворотний бік бінокля, і жахаюся крихітністю, миттєвістю того прожитого життя. Вже й не розгледити ослабленими очима».

Авторці близькі екзистенційні роздуми І. Бредбері: «Життя – це самотність... Перед кожним стоїть своє завдання, і кожен мусить сам його вирішити. Ти тільки сам, збагни це раз і назавжди» [2, с. 443].

Мисткиня доходить висновку: «Минуле, як земля, забирає тебе потроху, всмоктує в себе. Стоїш у нім – по самісіньке горло, і розумієш, що майбутнього вже нема. І теперішнього теж. Є тільки минуле...»:

Все золото усіх земних красоль
дощ у калюжах каламутних топить.
І та, що – пам'ятає? – Ассоль! –
бабуся у жилетці допотопній.
Гей-гей... Яке це ретро – Грін і Грей!
Як час відходить, холодно і строго,
в такі-от дні розчинених дверей...
А за дверима – дощ, імла, дорога...
І страх...
Сльотиться, туманіє, ллється...
І так живеться голо – до плачу –
старій Жиленці у старій жилетці,
Яка колись,
яка була...
Мовчу! [2, с. 132].

Не властивим для молоді є поцінування життя, здоров'я та інших нематеріальних загальнолюдських цінностей, оскільки молодь сприймає їх як належне. Але у юної І. Жиленко щоденники рясніють записами про захоплення світом Божим: «Кажуть, що люди цінують молоді роки, тільки проживши їх. Але в мене не так. Я насолоджуюся кожним прожитим днем, розуміючи, що другого такого ніколи не буде. Але й сподіваюсь завжди, що другий буде красивіший, і це дає мені радість і любов до життя» [2, с. 109].

Роздуми про миттєвість життя людини неодноразово лунають на сторінках «Ното feriens». Є погляд поетеси у минуле крізь зворотний бік бінокля, її вражає миттєвість прожитого життя: «О, той маленький театрик! О, ті смішні молодісінькі люди, які ще так мало прожили, так мало зробили і так мало страждали! Долі наші були зернятками. І що з них мало вирости – про те знав тільки Сіяч... Господи, скільки ж на ту однееньку, слабку людиноньку вготовано пасток, спокус і перешкод! Які гублять тіло

і вбивають душу» [2, с. 121].

У листі від 6.VII.64 р. до чоловіка молода поетеса зазначає, що відчуває минучість часу і неминучість смерті, для творчої особистості важливим є залишити по собі творчість, що є найкращим репрезентантом митця: «Протечуть години, дні, роки і якоїсь миті урветься життя. І вже остаточно мине. І замість мого самолюбного, гарно-претензійного життя, замість духовного світу – залишаться куценькі згадки друзів, мов скельця розбитого дзеркала. Зі скелець не складеш уявлення про дзеркало і про те, що воно містило у собі. Тільки вірші, хоч і не тривке, але істинне продовження мене. Якби не вони – як жити з оцим «все мине»? Пиши, Володьку, багато пиши, вписуй себе, зреалізуй – чи в шухляду, чи в торбу, чи в архів КДБ – куди завгодно, аби тільки залишитися в цьому житті самим собою, не перебреханим і не спотвореним «спогадами сучасників». Адже що ми знаємо про Василя Симоненка? Ні-чо-го! Вірші його, переважно, плід зусиль розумово-суспільних, гвалтованих часом і боротьбистським оточенням. Я відчуваю, що це була багата і таємнича душа, яка залишилася загадкою...» [2, с. 374]. З цього випливає, що найстрашніше за смерть для творчої особистості є приховування її творчості, спотворення та недорозуміння творів.

Особливо цінні міркування поетеси у питаннях віри в Бога, в яких вона зазначає, що віра не передбачає безумовне «колінкування» та «одописання», у Ірини Володимирівни є своє розуміння віри: «Для чого батькові бачити своє дитя на колінах перед собою? Треба любити Бога, довіряти йому (оптимізм!), втішатися його постійною присутністю (радість!), слухатися (етика, мораль) і дякувати (творчість, праця). Це так просто. Але і так складно. Складна простота життя» [2, с. 368].

Епістолярна дискусія розгортається у листі від 14 липня 1964 року, в якому Ірина Володимирівна розмірковує з приводу бажання чоловіка «виробити в собі погляд на світ – такий, який би охоплював і пояснював усі життєві явища...». Та її відповідь: «Що ж, бажання похвальне. Коли я вчора писала тобі про абсолютну несумісність поезії і науки, я забула, що є ще філософія, яка зв'язує і примирює обидві. Бо філософія – суб'єктивна й емоційна, як мистецтво, але й послуговується, як наука всілякими схемами, системами, вилученням коренів і т. д. Мабуть, людині легше жити, коли вона систематизує (намагається систематизувати) те, що в жодні системи не вкладається, і, увірувавши в істинність своєї «системи», відчуває себе трішки Богом, бо ніби і сама прикладає долоню до «Колеса Всесвіту». Відчути себе творцем – це справді «щось із чимось». Мені теж іноді хочеться покопирсатись у «душі», «всесвіті», «релігії» – тобто в усіх тих поняттях, які не сходять з язика завсідників інтелектуальних салонів і мешканців божевільні. Але я не здатна до самоодурювання, і також не забуваю, що все це – лише поезія і гімнастика мозку. Але ніяк не «осягнення істини». Ми – нікчемні істотки з великою душею і малим розумом, прагнемо збагнути світ саме оцим розумом, а не своєю великою (прадавньою, або й вічною) душею. Це не цинізм, бо цинізм все і вся заперечує, а я – стверджую. Філософствуймо на здоров'ячко, бо отакими філософами, сотворив нас для чогось Господь. Але треба мати сміливість (і радість!) жити серед цього прекрасного безсистемного і непередбачуваного хаосу (принаймні, він такий – для нас)» [2, с. 377].

Озираючись на історію, Ірина Володимирівна дійшла висновку, що всі ідеології та програми є зброєю у руках «нелюдських» людей, на її думку, не зло з добром бореться на землі, а зло – зі злом: «...добро в ці хвилини ховається, злякано пришикло, десь за дверима й віконницями та где свого часу. Зло, як продзагонівці, вдирається в кожен дім з довгими залізними шпичками, проштрикує кожну подушку і вдяганку, шукаючи поживи... Од них не могла сховатися жодна зернина. А добро виживало... І ждало свого часу. Мирного. Так, зла на землі більше, ніж добра. Але в мирні часи зло, як то

кажуть, на нелегальному становищі. Воно ховається в темряві й робить своє діло крадькома. І люди можуть жити. Але варто визріти і вибухнути кривавим гноєм «революційної ситуації», як зло стає легальним. Воно виходить серед білого дня й отримує права» [2, с. 60]. Богохульними, нелюдськими словами мисткиня називає: «зло – в ім'я добра, в ім'я ідеї», «священна війна», «священний гнів». Для неї є лише одна «найсвятіша святиня» – людське життя, а того, хто грається з ним, І. Жиленко називає злочинцем. Поетеса розцінювала відібране дитинство як злочин перед людством, оскільки голодна дитина – це вже доросла людина, яка в подальшому проявить у чомусь важливому свою неповноцінність:

О діти голоду і страху!
О горопахи! Черепахи!
Вони страшні своїм горбом,
низьким склепінням,
всетерпінням,
своїм душевним острупінням,
отим чіпким – в собі – рабом,
що виживе і в катаклізмі,
все з'їсть, все в хліб переведе:
троянду, матір і Вітчизну,
і Бога, і майбутній день [2, с. 60].

Ірина Жиленко ставить питання:

О Боже! Чим ти ще жива,
Земля моя, мій хліб святий? [2, с. 60]

І на це питання мисткиня знаходить відповідь, вона впевнена, що доброта рятує світ, про що свідчить прислів'я: «Краще поганий мир, ніж добра війна». Поетеса доходить висновку, що життя можливе лише за умови наявності цих двох категорій: і добра, і зла, а завдання людства Ірина Жиленко визначає у захисті доброти від зла, в чому провідну роль мають відігравати гуманітарії.

Надзвичайно значущими для усвідомлення філософсько-естетичної основи творчості І. Жиленко є її роздуми про суть творчості, мистецтва, ролі митця у суспільстві:

Мисткиня визначає поезію як «відкрите небо і торжество людського духу» [2, с. 267]. Вона зазначає, що поетичне слово «дається людині не за так, а за велике страждання», наводячи приклад поетичного дару Віктора Кордуна, який на межі життя і смерті написав «Білі псалми». Для неї поезія – прекрасна «країна нереалія». На думку Ірини Жиленко, в цьому «чаклунському щасті» – сенс існування поетів – сумнувато-шалена закоханість у життя. «Але для мене зараз світ мовби вивернуто навиворіт, тобто реальне моє життя, і люди, і Київ – усе-все здається безнадійно нереальним. Реальність одна – поезія!» [2, с. 282]; «Поезія – це дихання Всесвіту. Як і музика...» [2, с. 714].

Іноді поетеса формулює поезію як «несміливі й маловдатні спроби перекласти мову краси мовою людською слова» [2, с. 123].

Митець для неї – «колесо, яке, обертаючись навколо своєї осі, все ж рухає вперед вселюдського воза» [2, с. 22]. «Молитва» Ріхарда Вагнера все життя була супутницею І. Жиленко: «Я вірю у святість духу та в істинність мистецтва, єдиного і неподільного. Вірю, що це мистецтво від Бога і присутнє в серцях усіх людей, осяяне світлом небесним. Вірю, що хто одного разу причастився небесних плодів цього великого мистецтва, той назавжди буде йому відданим і не зможе його заперечувати. Вірю, що з його допомогою ми всі можемо сягнути блаженства.

Вірю в день Страшного Суду, коли всіх, хто тут, на землі, гондлював цим чистим високим мистецтвом, хто поганив його і принижував заради вигоди, не оміне страшна кара.

Вірю, що віддані слуги істинного мистецтва пожнуть хвалу і в ореолі небесного сяєва, пахощів і ніжної музики навіки перебуватимуть у Божественному джерелі всілякої гармонії» [2, с. 150].

Часом проблема поцінування творчості стає гострою, у поетеси трапляються періоди апатії, коли вона вимагає від себе відповіді на питання: для чого? чи потрібно? У листі до В. Дрозда (12. IV. 64 р.) Ірина Жиленко висловлює свої сумніви та вагання: «...моя поетична деревина зам'яка, з неї кепська зброя. Іноді стає страшно: кому потрібно все те, що я роблю? Для кого я це роблю? Тільки – для нас обох. Але я сумніваюсь навіть, чи потрібно це тобі? Ти так захоплено говориш про мої вірші. Але говориш швидше голосом домашнього критика, а не споживача поезії, що його мусить вона ошчасливити. Ти ніби перевіряєш на дотик і на смак, наскільки це здорово і як їх (вірші) може хтось сприйняти. Ти у мене своєрідне ВТК мого виробництва. Отже, для кого? Якщо тільки для себе... Ні, я занадто небагато важу сама для себе. Здається, що таке написати вірш? А я після того кілька годин ходжу якась зім'ята і спустошена, з синцями під очима. За якусь хвилину я віддаю стільки енергії, що мені би її вистачило на тиждень життя. Можливо, в прозі це не так. А мені треба сконцентрувати всі свої сили на один раптовий вибух в 5-7 строф. А тоді – апатія. І питання: заради чого все?» [2, с. 285].

Для поетеси поезія – «нешадний труд щоденний». Найбільше вона вболіває за тими митцями, кого замордувала держава, злі люди або нещаслива доля. Ірина Жиленко вважає, що митець, письменник, «як ніхто інший, позбавлений почуття самозбереження». Для авторки є близькими слова Розанова: «На превеликий жаль, письменник – сомнамбула. Лазить по дахах, наслухає шерхоти в домівках; а як не підтримає його хто-небудь за ноги, коли він прокинеться від крику до дійсності... – він зірветься з даху і розіб'ється на смерть. Література – велике, самопозбутне щастя, але й велике у реальному житті лихо» [2, с. 123].

Ірина Жиленко підтримує розанівську аналогію та впевнена, що тих, хто ладен «підтримати і підхопити» поета, – одиниці, а зіштовхнути, стягти з неба, знищити – предостатньо. Сіреньким, але владним людям нестерпна сама думка про існування отакого «самопозабутнього» щастя творчості, якого не можна ні купити, ні звоювати. Заздрість до творця – найпекучіша» [2, с. 123].

Досить цінними для усвідомлення філософсько-естетичної основи творчості І. Жиленко є її роздуми про сенс мистецтва, призначення митця, поцінування творчості: «Я відчуваю поезію як спосіб освідчуватись у любові всьому найдорожчому, а не спосіб обгавкувати все вороже. Для висловлення негативних емоцій є інші жанри» [2, с. 325].

На думку мисткині, поета потрібно шанувати і любити за те, що він дав. І. Жиленко доходить висновку, що всі митці шістдесятих розтроснені, роздвоєні добою. Питання роздвоєності між родиною і мистецтвом Ірина Володимирівна вирішила давно, з часом вони гармонійно злилися воедино: «Я теж роздвоїлась між поетом і матір'ю, і тяжко бігла обома коліями одночасно. Бо так Бог велів, і люди веліли, щоб жінка продовжувала життя людське на землі, і якби я цього не робила, – почувалась би винною і перед Богом, і перед людьми, і перед майбутнім. А з почуттям провини – яка вже там радість і яка поезія! Дві мої колії давно вже зійшлися в одну, як небо із землею, побачені віддалік. Давно вже не можу я розділити своє життя на творче і просто життя. Я не знаю, що таке просто життя і як ним жити. Це вже не роздвоєння, а здвоєння,

злиття, зване гармонією. Хоч і нелегка вона, ця гармонія. Та ще й, як то кажуть, неприбуткова. Втім, із бажанням благ земних і шани людської я давно вже порозумілась. Пощо бажати більшого, якщо це більше – мізерне порівняно із ще більшим? Можна бажати найбільшого, але такого нема. Отже, вдовольняймося тим, що маємо. Це – ще тоді, з юності, від Сковороди і Толстого. Дивно мені, що люди такі різні, хоч і читають одні книги» [2, с. 128].

Вище за творчість І. Жиленко цінувала материнство, у її розумінні ніщо в житті, порівняно з народженням дитини, не має сенсу, тому підтвердженням є лист юної поетеси до чоловіка (19. X. 65 р.): «...всі людські пристрасті, метушня, боротьба – ізми, принципи, догми поряд зі Справжньою Материнською творчістю (найвищою із форм творчості) – це просто сміховинна купа дріб'язку...» і далі: «Велику, неперевершену цінність людського життя (і його таїну) може збагнути лише та, що в муках його створює» [2, с. 575]. Відсутність у житті митця найдорожчої людини І. Жиленко розцінює як марність життя.

Ірина Жиленко впевнена, що примітивна людина не любить віддавати належне своїм великим сучасникам (особливо за життя), бо комплексує і, вочевидь, маліє од самого порівняння з ними. Вона не розуміє, що тільки збагнувши і високо поцінувавши високий дух (звівши очі д'горі!), низько вклонившись йому і його стражданням, – можна зрости над себе і стати врівень із тим високим духом. Мисткиня підсумовує: «Я горда, що знала (і знаю!) цих людей, а отже, маю в душі міцне підґрунтя для життєвого оптимізму. Бо якщо людина – отака, і якщо вона здатна на таке – то для людства ще не втрачено і можна з надією дивитися в майбутнє. Я горда з того, що належу до людського роду – хай йому не буде переводу! Є своєрідне відчуття легкості, коли дивишся на когось (на щось) знизу вгору – на людину, дерево, собор. Немов перекладаєш на того, хто вищий, вагу свого нелегкого земного неба. І як важко, мабуть, бути отим вищим, бути на горі... » [2, с. 155].

Поетеса замислюється над визначення категорії краси: «Краса – явище дуже непросте. Краса – це хвилі, символи, інформація (голос Бога?). Ми чуємо його, але не розуміємо. І тому душа – в тривозі, в зачаруванні, в нетерпінні... душа митця має найтонший слух. Він як камертон, приймач, що вловлює звучання краси і намагається витлумачити, і в цих несміливих, недолугих спробах – наближається до Бога» [2, с. 123]. Взагалі, відчуття краси для Ірини Жиленко має вирішальне значення: «Якщо воно є – є і життя, якщо немає – я не живу. Мабуть, відчуття краси – це те саме, що і життєва енергія, це оте таємниче в нас, яке творить нас і яким ми об'єднані в одне ціле, в те, що зветься – світ, в принципі, це і є душа. Духовні сили. Якщо вони є – то і фізичні є. Душа мовби каркас і опора тіла» [2, с. 697]. Ототожнення себе із світом: «я – всі, всі – я» наповнює поетесу радістю буття, вдячністю за нього, впевненістю у завтрашньому дні.

У Ірини Жиленко любов до людини поєднана з любов'ю до Батьківщини. Щоденникова нотатка 18.I.62 року розкриває почуття двадцятирічної поетеси: «Я люблю Україну! Боже, хай це звучить банально, але як я реву над її історією, як мені хочеться розповісти про мою Україну всьому світові! І заспівати: «За світ встали козаченьки...». Але є почуття ще вище за це – почуття плеча, довженківське почуття любові до людини, просто до людини (незалежно від нації і раси). Адже Бог любить всіх однаково. Чому ж ми не можемо? Я не уявляю собі якусь свою, окрему українську долю поза іншими народами. Мені тільки двадцять. Я буду належати всьому світові, але ж зубами, нігтями, всіма силами душі і слова буду видирати українську славу і мову із людожерських пащ обрусілих міщан і шовіністів. Хлопці сумно хилять голови і плачуть, що через півстоліття українська мова зникне. Я не вірю. «Не вмере, не

загине...» [2, с. 107];

«Купила тритомник Довженка, про який давно мріяла. Читаю, чманію, переписую. Багато думаю про Україну. Просто – як пухлина в мозку. Навіть щоденнику боюсь довірити, що зараз клубочиться в моїй голові. Стільки гніву, гордості, гіркоти!» [2, с. 97].

На сторінках «*Номо feriens*» лунають слова захоплення світом Божим, поцінування життя (11. П. 62 р.): «Кажуть, що люди цінують молоді роки, тільки проживши їх. Але в мене не так. Я насолоджуюся кожним прожитим днем, розуміючи, що другого такого ніколи не буде. Але й сподіваюсь завжди, що другий буде ще красивіший, і це дає мені радість і любов до життя» [2, с. 109].

У ліричних відступах письменниці прочитується ностальгія за часом минулим, вона не хоче вірити, що духовний регрес сучасності – явище незворотне: «Людина опанувала безліч яскравих, переважно іноземних термінів, метафор, пікантних піронізмів і парадоксів. І все це – тільки для того, щоб виправдати (ми ж бо – сучасні, ділові люди) примітивність свого буття і цинічний прагматизм запитів. І духовні лінощі. Я не хочу твердити, що нині немає чесних, жертвоних і страдницьки мислячих людей. Є, звісно. Але слабаки ми всі, якщо дозволяємо спливати на поверхню (до екранів, мікрофонів, преси, книг) агресивним амебам, які формують нині, не хочу сказати «релігію», але «моду» на людину-хижака, яка мислить лише черевом та статевими органами» [2, с. 141].

Цікавими є роздуми поетеси над питаннями буття та небуття, життя та смерті, віри в Бога: «Я не боюся смерті. Там, за тією гранню, – стільки нас... Обидва Василики (Симоненко і Стус), Льоня Кисельов, Аллочка Горська, Вітя Зарецький, Іван Світличний, Григій Тютюнник. Там – Євген Плужник і Константин Ідельфонс Галчинський – всі рідні за духом і поетичною кров'ю. Там і мама моя. А отже, смерть – не чужина. Та тему смерті облишу. Не люблю містики, вишуканого патякання про потойбічність. Господь не для того створив завісу тайни між буттям і небуттям, щоб ми зухвало смикали за неї. Поки живі – живімо і дякуймо Богові, а померемо – будемо знати все.

Я вдячний поціновувач творчості Господа нашого. І думаю, що йому, як і кожному творцеві, любіші мої зачаровані красою світу і вдячні очі, ніж стерті в молитвах коліна нетерпимого церковного догматика. А втім, і про це більше – ні слова. Пояснювати Бога – гріх. І щоб більше не вертатися до цієї теми, скажу одне: я маю в душі своїй благоговійну віру в Бога, але не маю ні на гріш страху Божого. Якщо Бог благ, то і мені буде благо. Аби не творити злого і безчесного» [2, с. 24].

Поетеса впевнена, що долі людські записані на небесах. І Господь ретельно продумує кожну. На її думку, є люди, які не здатні бути старими і благополучними: «Є великі люди, яким вульгарність буття нестерпна, життя їм тісне, і вони рвуть його на собі, як гамівну сорочку, як пута, рвуть аж до смерті. ...Умови не міняють і не нищать особистості (як її задумав Бог), вони лише загострюють її на головному в собі, відкидаючи другорядне» [2, с. 131].

Міркування над власним призначенням також пов'язане із задумом Вишнього: «Я ж, задумана Богом як самотниця (завжди цвіла досередини, в закритому бутоні), в умовах державного тиску стала камерною не тільки генетично, а й принципово. Скойки замкнулись на довгі роки. І там, у тому замкнутому світі власного дому і власної душі, мені ніколи не було тісно. Світ був мені велетенським, загублена в його зелених хвилях, мов коник у траві, я сюрчала і сюрчала свою вдячність Господу, покірливо приймаючи життя з усім його добром і злом. Такі натури приємлють спокійно і старість, і навіть смерть. Не можу твердити, що я була обережною або боягузливою.

Куди там! Молодечий холодок безстрашного екстазу, бунтівничості, спротиву, гніву, коли кидаєшся в недозволенність, мов у крижану воду, і серце аж заходиться, тріумфуючи, – все це мені знайоме. Все це було» [2, с. 131].

У спогадах присутні роздуми поетеси над причиною страждань, та відповідь на це питання мисткиня подає у Вербну Неділю – свято, яке поетеса відчуває як найніжніше та найгірніше водночас: «Бо не було б пекла – не було б і раю. Високого, духовного раю, вознесіння над сплетеним клубком гадів земних. Тому – тривожна гіркота Вербної Неділі й урочисте торжество Великодня. В усьому символ, натяк (формула?) якоїсь незбагненної для наших смертних умів істини...» [2, с. 254].

Незважаючи на поважний вік (наприкінці 90-х рр.), мисткиню не торкнулось бажання притаманне багатьом жінкам, – бажання помолодшати, бо Ірина Жиленко «віддавала час не задарма. Це – чесна угода і чесна гра» [2, с. 133], а ще не виникало такого бажання, оскільки поетеса віртуозно могла відчути себе на будь-якому етапі життя: «Я так гостро і яскраво пам'ятаю (відчуваю) себе дитиною, дівчам, юною матір'ю і сивою матроною (ще й «матріархом поезії»), що ніяк не можу зосередитись на якомусь одному конкретному стані й увесь час переливаюсь, як перламутр...» [2, с. 405]. Старість не є вадю або ганджем, тому мисткиня не вважає, що її необхідно замовчувати, навпаки, на думку поетеси, солідний вік людини є безцінним.

Ірина Жиленко з'ясовує питання ідеології, акцентує на тому, що в зрілому віці у людини вже немає соціальних ілюзій, на все є своя думка, яку можна сміливо оприлюднити: «Не боїшся сказати, що соціалізм, і капіталізм – однакові беки. І той, і другий – царство черева, де ідеал – задоволення плотських потреб, а Бог (трійця) – успіх, влада і заможність. І та, і інша формації тиснуть на душу митця. Соціалізм тисне згори, вагою ідеології, а капіталізм залишає їх здихати з голоду на волі. Останнє, звісно, краще. Тому, бадьоро крокуючи в капіталізм, – не журимось. Люди – недосконале творіння Боже. А які люди – таке і суспільство. І все ж люблю я цих недосконалих, цих різних, далеких і близьких, щасливих і нещасних люденятюк. На те й дає Господь окремим з нас талант і розум, аби ми любили і прощали темних, озлоблених, не відаючих, що творять; і спокійно стримано несли їм світло знань, людяності і прекрасних традицій» [2, с. 28].

Цікавою є асоціація себе з вікном: «Я не людина. Я – вікно у сад». Ірина Володимирівна пояснює, що для неї є вікно: «Вікно – дволикий Янус. Але обидва його лики – прекрасні. В часи моєї бездомності, коли я блукала Києвом – од вікна до вікна (од дива – до дива), тужно силкуючись розгледіти крізь тюль і рослини лик людського щастя, – я трималась за вікна, аби мене не змило дощем у чорну безодню відчаю. Я була «при вікні», як при багатті. Тому й не замерзла моя душа. В часи глухої буденної затурканості во чреві дому – один погляд у вікно був мені ковтком повітря, доторком прохолодної Божої долоні до чола. Виходом із безвиході. Я трималась вікна. Я була при вікні. Розчиненому. Тому і не приткнулась моя душа» [2, с. 85].

Дійсно, вікно виступає засобом зображення підсвідомих філософсько-психологічних прагнень мисткині. «Вікно, розчинене у сад» – таку назву мала збірка поезій та один із віршів Ірини Жиленко, інша поезія – «Венеціанське вікно» мають пояснення авторської концепції у книзі спогадів:

«Венеціанське вікно» – неусвідомлена, яскрава радість метелика, що вирвався вперше у голубе небо.

«Вікно у сад» – становлення людської душі, аж до усвідомлення себе (і в житті, і в поезії) розчиненим вікном.

Я не людина.

Я – вікно у сад [2, с. 319].

Автокоментар мисткині з'ясовує та розкриває читачам саме її вікно як художньо-психологічний концепт, що визначає творчу індивідуальність І. Жиленко.

У Ірини Жиленко є своє пояснення вікна, воно у неї дволике, оскільки мисткиня наділяє його і тілом, і душею. «Тіло його золоте зігриває і кличе натомлених свободою. Душа його блакитна світить в'язням і «камерним» поетам».

У листі до чоловіка від 01. I. 64 р. Ірина Володимирівна пояснює своє розуміння щастя, акцентує на своїй мрійливості, яка допомагає піти від жорсткої реальності, хоча б на деякий час жити ідеально-вигаданим життям: «Через саму себе відчиняю віконце у світ вигаданий, вимріяний, у вигадані ситуації, і вже не живу, як живе людина, котра все життя пролежала на тахті, читаючи якісь захопливі книги. Потім, коли виходиш із стану хворобливої мрійливості, ідеш п'яна, розбита, з головним болем. Ніби вибираєшся з глибокої і задушливої, але ж такої солодкої ями!» [2, с. 223].

На особливу увагу заслуговують «ліричні відступи» – роздуми, самоаналіз вчинків та творчості: «Сторінки моїх щоденників свідчать про суворі години самокартань, про виховання в собі самозречення, почуття обов'язку і працьовитості духу. Були ми самокритичними і в творах своїх. Польський письменник Лешек Енґелькінґ у листі до мене дивувався з «буквально злочинної відвертості» моїх віршів. А поема «Чайна церемонія» – це воістину самоосуд. Як і «Музей живого письменника» Володимира Дрозда, який я зараз перечитую. Перечитую тому, що пише він саме про те, про що я збираюсь повідати світові своїм, жіночим голосом. Володимир наводить багато цитат із мого щоденника 62-го року...» [2, с. 144].

І. Жиленко перебуває у «стані постійної незгоди зі світом», оскільки він не сумісний з романтичним ідеалом мисткині [2, с. 631], хоча вона розуміє, що він такий, іншим не буде. Їй болить національне питання, Ірина Жиленко визнає свою національну заангажованість, національність вона вважає обличчям народу. Для неї не припустима денационалізація, розмиття національних відмінностей: «А все-таки людина мудра і добра, піклується і про шкаралупу, з якої вийшла. Коли немає болісного співчуття до своєї батьківщини і до її історичної долі, людина якоюсь мірою – духовна каліка. Здавалось би, немає природнішої речі, ніж національний патріотизм, але немає і складнішої проблеми, як на наші часи. Про це не можна писати просто, з легкістю, вмокнувши перо в іронію. І як не вславляли мене декаденткою, я завжди почувалась – дитям минулого і матір'ю майбутнього» [2, с. 346].

Ще з юного віку поетеса турбувала доля української мови, у 1962 році вона нотує: «Мені тільки двадцять. Я буду належати всьому світові, але ж зубами, нігтями, всіма силами душі і слова буду видирати українську славу і мову із людожерських пащ обрусілих міщан і шовіністів. Хлопці сумно хилять голови і плачуть, що через півстоліття українська мова зникне. Я не вірю. «Не вмере, не загине...» [2, с. 107]. Можна впевнено сказати, що завдяки таким митцям як Ірина Жиленко не вмере українська мова, оскільки письменниця своєю творчістю підносить рідну мову та культуру загалом, вводить її у світову. Для неї мова – це симфонія, ніби одухотворена істота, мисткиня винагороджує мову епітетами: «смачна», «пахуча», «жива», «тепла».

Ірина Жиленко, яку визнавали «аполітичною» письменницею, роз'яснює стосовно себе, що «аполітизм – це теж політика (протиставлення себе політиці), як атеїзм – теж богословство (зі знаком мінус). Я не протиставляю себе політиці і не заперечую політику. Я просто ліричний поет» [2, с. 156]. Звісно, було багато охочих «ополітизувати» та виховати у суспільному дусі мисткиню, серед бажаючих була і вона сама, оскільки у юнацькі роки поетеса гостро сприймала своє невміння писати актуальні вірші. Поетеса дослухалася до власного голосу, який не кликав її до «громадського подвигу», вона встояла перед тиском ідеології, не співала оди партії,

хоча багато колег по перу навіть не намагалися протистояти. Навіть пізніше, у другій половині 90-х рр., вона сторонилася суспільної діяльності, вважаючи жінку надто тонким організмом, що від політичної діяльності «або черствіє та омужичується, або сходить з котушок». Крім того, на думку мисткині, жінки-політики – це ті «нешасні, які шукали порятунку від самоти, незахищеності й незасіяності – у громадсько-політичній активності, але знайшли лише муку категоричної озлобленості проти всіх і вся» [2, с. 766].

Рядки Ірини Жиленко, що виражають силу вільної людини, яку не може зломити державний тиск, радянська ідеологія, виражають її моральні пріоритети:

Я знаю: немає на світі свобод.

І щастя немає – я знаю.

Свободу вкладає нам в душу Господь

І ти тоді – пан над панамі... [2, с. 157].

Як ми вже зазначали, І. В. Жиленко за натурою була оптимістична, поетеса пояснює джерела свого оптимізму, висвітлює чому саме дивиться «гордо й весело на світ»:

Бо – знаю і завжди знала: люди не янголи, не можна від них вимагати більшого, ніж вони можуть і здатні дати.

Бо – зла на світі все-таки менше, ніж добра. Просто зло горлатіше і кола від нього розходяться далі. Але в кожному домі, за кожною стіною живуть люди, які нечутно і невидимо чинять подвиги самопожертви задля своїх близьких, які ревно трудяться і благородно мислять.

Бо – завжди комусь гірше, ніж нам. І примірятися плечем треба не до тих, кому краще, а до тих, кому гірше.

Бо – «Кожне наше слово – є слово закляття. Якого духа прикликаєш – такий і відгукнеться» (Новалис) [2, с. 255].

На основі епістоляріїв та фактів біографії мисткині розкриваються соціально-історичні та духовні реалії минулого та сучасного; звернення до цього цінного твору допомагає зрозуміти безпосередній та опосередкований вплив історичних подій на життя людини. Ключ до поетичного світу Ірини Володимирівни Жиленко слід шукати у книзі спогадів «Ното feriens», за словами поетеси злочинно забрати із собою все, що знав, бачив, любив, тому мемуаристика є найбільш вдалою формою реалізації творчого задуму та відтворення реалій.

Книга спогадів «Ното feriens» І. Жиленко є непересічним явищем української літератури, вагомим внеском в українську культуру. Дослідження українського літературного процесу неможливе без детального опрацювання багатой літературної спадщини такої знакової постаті, як письменниця, поетеса, літературний критик – Ірина Володимирівна Жиленко, тому вважаємо перспективним подальше дослідження творчого спадку І. В. Жиленко.

Список використаної літератури

1. Дроздовський Д. Поезія казкових сновидінь [Електронний ресурс] / Д. Дроздовський // ЛітАкцент. – 2001. – 11 трав. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2011/05/11/poezija-kazkovyh-snovydin/>.
2. Жиленко І. Ното feriens: Спогади / Ірина Жиленко ; передм. М. Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2011. – 816 с.
3. Жулинський М. Та, що молиться Богові віршами / М. Жулинський // Жиленко І. Євангеліє від ластівки: вибр. твори. – 2-е вид. – К.: Пульсари, 2006. – С. 4–30.
4. Кишинівський Д. Миновали Святого Ілью...(Из Ирины Жиленко)

[Електронний ресурс] / Д. Кишинівський. – Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=1931>.

5. Коцюбинська М. Вікно у сад: «Вибране» Ірини Жиленко / М. Коцюбинська // Мої обрії: У 2 т. – Т. 1. – С. 106–122.

6. Сардарян К. Г. Епістолярії Ірини Жиленко в біографічному та історико-культурному контексті / К.Г. Сардарян. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2014. – 216 с.

7. Штолько М. А. Фемінність поезії Ірини Жиленко [Електронний ресурс] / М. А. Штолько // Поетичний клуб. – Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/mets.php?id=61&type=critiques>.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2014

K. G. Sardaryan

AESTHETIC AND PHILOSOPHICAL CONCEPTS OF I. V. ZHYLENKO ARTWORK

(based on the «Homo feriens» book of memoirs)

The article under consideration describes the formation of aesthetic and philosophical views of the writer; identifies the key aesthetic and philosophical concepts of the works of I. Zhylenko (based on the book of memoirs «Homo Feriens»); forms the understanding of the reception of the works of the artist; points out the problem of the author's inner world through the prism of the author's aesthetic and philosophical quest. The article considers existential questions raised by the writer of memoirs, analyzes the reflections of the artist that underline the transience, instancy of life, questions of life and death; reflections on the meaning of art, the purpose of the artist's appreciation of art, the role of the artist in society; and the role of the category of beauty and good in society.

Article underlined the importance of understanding the extraordinary aesthetic and philosophical dominants of the book of memoirs in order to understand the work of I. V. Zhylenko in general. In book of memoirs «Homo feriens» Irina Zhylenko violated the human problems of morality and ethics, documented social and spiritual atmosphere of the day. Furthermore, «Homo feriens» is an invaluable work as expands the understanding of the philosophical and aesthetic preferences of the writer, her work, relationship to the world and others. Memories of Irina Zhylenko with foundation letters and diary entries, singles out philosophical depth, great emotional load thematic richness. They are a reflection of the great creative potential of the author, a testament to the high intellectual abilities artist.

Keywords: *aesthetic and philosophical concepts, creativity, art, beauty category, the purpose of the artist.*